

22. Hamis barátok

Aki beszél németül, az talán fel tudja idézni egykori meglepődését, hogy ezen a nyelven a *Limonade* nem 'limonádé', hanem 'üdítőital'. A kezdő portugáltanuló hasonlóan csodálkozik, amikor kiderül számára, hogy a *reforma* nemcsak 'reform', hanem 'nyugdíj' is. De még olyan nyelvek is megtréfálhatják az embert, amelyek más írásrendszert használnak. A *geri* törökül 'hátra', japánul 'rúgás'. Máskor az egyező íráskép csap be, és erről csak a kiejtés rántja le a leplet. A magyar *mind* és az angol *mind* [májd] 'elme' két külön dolog. Mi folyik itt?

Hogy az utóbbi két esettel kezdjük: a nyelvek tobzódnak a véletlenekben. A *hamar* baszkul 'tíz', a *tutaj* lengyelül 'itt/ide', a *vám* csehül 'Önnek'. Ezek között nem áll fenn se értelmi, se szófaji, se használati kapcsolat, ezért bármennyire is érdekesítőek, tudományos következtetések levonására alkalmatlanok.

A nyelvészet istenigazából az első két példáról tud valamit mondani. Mégpedig azt, hogy a szavaknak több alak- és ejtéváltozatuk jöhet létre, majd ezek a jelentésükben és akár a nyelvtani viselkedésükben is elkülönülnek egymástól. A magyarban ilyen pár a *gomb* ~ *gömb*, amelyek egykor ugyanarra vonatkoztak (mint ahogy a *fel* ~ *föl* is), de ma már mást jelentenek, bár mindkettőben benne rejlik a kerekesség mozzanata. Ennek az egyetemes nyelvi jelenségnek a neve *szóhasadás*. Ám a nyelvtanulók, diplomáták, fordítók stb. bosszúságát nem ez okozza, hanem az, ha egy szó úgy válik ketté, hogy két nyelvben folytatja a pályafutását, és ezek így vagy úgy hasonlóak, de mégsem azonosak. A névadó idegennyelvtanárok szerint ők a *hamis barátok*.

Egyes nemzetközi szavak, amelyek a nevükhöz hűen világszerte egyforma értelemben használatosak, itt-ott kibújnak az egységes szerepükből. A *billió* mindenhol 10^{12} , kivéve az angolt és a brazilai portugált, mivel a *billion* és a *bilhão* jelentése 'milliárd' (10^9). A francia *syndicat d'initiative* nem 'kezdeményező szakszervezet', hanem 'turistairoda'. És miközben az irodalmárok öt földrészen azt elemzik, hogy egy színdarabban hogyan és mikor keletkezik *katarzis*, azaz 'lelki megtisztulás', az újjörögben ugyanez a szó annyi, mint 'patyolat'. Ha ez nem megtisztulás, akkor semmi!

A hamis barátok többféle jelentésviszonyt alakítanak ki. Gyakori például a tágabb és a szűkebb jelentés ellentéte. A *werken* hollandul 'dolgozik', németül 'fizikai munkát végez'. Egy szó mindkét nyelvben beletartozhat ugyanabba a fogalomkörbe, csak más jelentéssel. A szláv *listopad* szó szerint 'levélhullás', ezért nyilvánvaló, hogy egy őszi hónapot nevez meg. Csehül ez a 'november', horvátul viszont 'október'. Nem ritka a részleges átfedés sem, amely egy közös és több különböző jelentésben nyilvánul meg. A lengyel *igrač* és a szerb *igrati* ugyanúgy 'játsszik', de ez utóbbi 'táncol' is.

A hamis barátok nemcsak jelentésükben, hanem sok más tekintetben is elidegenednek egymástól. A finn *muna* és a magyar *mony* egyaránt 'tojás', csak az egyik köznyelvi, a másik népnyelvi. Az olasz *mangiare* 'eszik', a spanyol *manjar* 'étek', vagyis itt a semleges stílus áll szemben a választékossal, ráadásul egy ige egy főnévvel. Az olasz *settanta* 'hetven' francia megfelelője, a *septante*, csak Belgiumban és Svájc egyes részein használatos, mert egyébként Franciaországban *soixante-dix* (szó szerint 'hatvan-tíz'). Máskor meg az a különbség két szó között, hogy az egyikük közhasználatú, míg a másikuk ritka vagy régies. A *pulóver* magyarul szokványos és gyakori, az angol *pullover* elavulóban van. Helyette a *sweater* járja, amely — csodák csodájára — a nagymamáinktól hallott *szvetter* eredetije. Ami tehát ott általános és megszokott, az itt idejétmúlt, és fordítva.

De arra is van példa, hogy két szó végletesen eltávolodik egymástól. Ezekkel igazán kell vigyázni, mert az összetévesztésük súlyos következményekkel járhat. Az *autista* annak a betegnek a neve, aki a saját világába zárkózik, hiszen a szó töve az ógörög *auto* 'saját maga'. Ezzel szemben az olasz *autista* makkegészséges és vígan kocsikázik, lévén 'gépkocsivezető'. Ez is érthető, hiszen az *auto* a mesterségesen alkotott *automobil* előtagjaként önállósult. Aki

csak angoltudás birtokában utazik Svédországba, annak nem árt tudnia, hogy a *gift* arrafelé nem 'ajándék', hanem 'méreg'.

Kevésbé veszélyes, de annál kínosabb lehet megfélekednünk arról, hogy az *Andrea* az albánban és az olaszban férfinév, az *Ivanka* a csehben női név, a *Werner* pedig, amely a magyarban csak családi név, a németben utónév is.

A hamis barátok nyelvtanilag is eltérnek egymástól. A *miel* 'méz' franciául hímnemű, spanyolul nőnemű. A francia *média* egyes szám, az angol *media* többes szám, vagyis az ígét ennek megfelelően kell velük egyeztetni. De végső soron minden nyelvközi szóhasadás együtt jár valamilyen grammatikai módosulással. A magyar *smukk* nemcsak azért más, mint a német *Schmuck* 'ékszer', mert a jelentése szűkebb ('olcsó ékszer'), a bizalmas stílusba tartozik, és rosszálló mellékjelentést vett fel, hanem azért is, mert a két nyelv másként ragozza. A magyar végtoldalékokkal (*smukkot, smukkal, smukkhoz* stb.), a német a névelő segítségével (*der, den, des*), de csak egyes számban (az *ékszerek* nem *Schmucke, hanem *Schmuckstücke*).

Végül szögezzük le, hogy nem mind hamis, ami barát. A holland *coffee shop* 'hasist és marihuánát is áruló kávézó', angolul ugyanez... nem létezik. Ugyanígy egy-egy pihent agy szüleménye a látszólag olasz, de valójában angol *tutti-frutti* 'vegyes gyümölcsíz', a látszólag német, de valójában magyar *cvekedli* 'csipegetett kockatészta', illetve a látszólag görög, de valójában orosz *kozmonauta* 'űrhajós'.

Az angol jó régóta kilóg a nyelvek közül azzal, hogy a *science* szót (< latin *scientia* 'tudomány') kizárólag 'természettudomány' értelemben használja. Ám a már számfőlényben lévő nem anyanyelvi beszélők újabban minden tudományt ezzel a szóval neveznek meg. Ez kissé megnehezíti az angoltanárok dolgát, de manapság annyi minden csalóka és hazug, hogy elmondhatjuk: legalább a szavak világában eggyel kevesebb lett az álságos kapcsolat. Éljenek az igaz barátok!